

УДК 341.171

DOI <https://doi.org/10.32782/pdau.pma.2024.1.9>

ФУНДАМЕНТАЛЬНІ ЗАСАДИ ЗАХИСТУ ОСНОВОПОЛОЖНИХ ПРАВ ЛЮДИНИ У ПРАВІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

Гладкий Сергій Олександрович,

доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри підприємництва і права
Полтавського державного аграрного університету
ORCID ID: 0000-0003-2616-8664

Шведенко Павло Юрійович,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри підприємництва і права
ORCID ID: 0000-0002-4170-0148

Дубович Олеся Валеріївна,

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри підприємництва і права
ORCID ID: 0000-0003-3390-1393

Стаття присвячена аналізу особливостей норм права ЄС, спрямованих на захист прав та свобод громадян Європейського Союзу. Основним принципом, що утворює фундамент правоохоронної діяльності інститутів ЄС у цій сфері, є право на управління. Право на управління проголошено як в установчих договорах Європейського Союзу, так і у Хартії Європейського Союзу про основні права. У світлі приєднання Європейського Союзу до Європейської конвенції про захист прав людини необхідно наголосити на застосуванні Конвенції Європейським судом з прав людини, який розглядає скарги на дії національної влади, а не на дії органів Європейського Союзу. Тому необхідно розмежовувати юрисдикцію Європейського суду з прав людини та Суду ЄС, який розглядає скарги на дії органів Європейського Союзу. Юрисдикційний підхід є ключовим фактором в процесі розмежування та делегування повноважень судової системи ЄС. Застосування цих принципів є ключовою базою для створення незалежної судової системи, що в свою чергу забезпечує дотримання одного з ключових принципів демократичного суспільства – принципу поділу гілок влади на законодавчу, виконавчу і судову. Чітке розуміння власних повноважень, повага та не втручання в юрисдикцію інших гілок влади є базовими вимогами які ставляться перед кожною державою яка бажає стати членом ЄС. Україна, як офіційний претендент, має чітко розуміти зазначені принципи і рухатися в окресленому напрямку. Єдиний підхід до правотворчості та правозастосування є обов'язковою умовою європейського шляху України. Адаптація вітчизняного законодавства, як матеріального так і процесуального, неможлива без дотримання загальноєвропейських принципів та свобод. В зв'язку з цим першочерговим є реалізація рішень Європейських судових інстанцій та використання прецедентної практики судами України під час вирішення судових спорів за для полегшення захисту прав і свобод людини в Україні.

Ключові слова: принципи захисту прав людини в ЄС, право на справедливе управління, Хартія Європейського Союзу про основні права, права людини, Лісабонська угода, компетенція, Європейський Союз, розподіл компетенцій, первинне право Європейського Союзу.

Hladky Sergey, Shvedenko Pavlo, Dubovych Olesya. FUNDAMENTAL PRINCIPLES OF PROTECTION OF FUNDAMENTAL HUMAN RIGHTS IN THE LAW OF THE EUROPEAN UNION

The article is devoted to the analysis of the peculiarities of EU law aimed at protecting the rights and freedoms of citizens of the European Union. The main principle that forms the foundation of law enforcement activities of EU institutions in this area is the right to management. The right to governance is enshrined in both the founding treaties of the European Union and the Charter of Fundamental Rights of the European Union. In light of the accession of the European Union to the European Convention on the Protection of Human Rights, it is necessary to emphasize the application of the Convention by the European Court of Human Rights, which considers complaints against the actions of the national authorities, and not against the actions of the bodies of the European Union. Therefore, it is necessary to distinguish the jurisdiction of the European Court of Human Rights and the Court of the EU, which

considers complaints against the actions of the bodies of the European Union. The jurisdictional approach is a key factor in the process of delimitation and delegation of powers of the EU judicial system. The application of these principles is a key basis for the creation of an independent judicial system, which ensures compliance with one of the key principles of a democratic society - the principle of dividing the branches of power into legislative, executive and judicial. A clear understanding of one's own powers, respect and non-interference in the jurisdiction of other branches of government are basic requirements for every state that wishes to become a member of the EU. Ukraine, as an official candidate, must clearly understand the stated principles and move in the outlined direction. A unified approach to law-making and law enforcement is a prerequisite for Ukraine's European path. Adaptation of domestic legislation, both substantive and procedural, is impossible without compliance with common European principles and freedoms. In this regard, the implementation of the decisions of the European Courts and the use of precedent practice by the courts of Ukraine during the resolution of legal disputes in order to facilitate the protection of human rights and freedoms in Ukraine is a priority.

Key words: *principles of human rights protection in the EU, the right to fair administration, the Charter of the European Union on Fundamental Rights, human rights, the Lisbon Agreement, competence, the European Union, the distribution of competence, the primary law of the European Union.*

Вступ. Створення Європейського Співтовариства, а потім ЄС супроводжувалося передачею повноважень інтеграційним органам, закріпленою в Договорі про ЄС. З поглибленням європейської інтеграції розширювалася і сфера делегування повноважень.

Матеріали та методи. Делегування повноважень є необхідною умовою для створення правового механізму функціонування інтегрованої спільноти. Делегування повноважень є необхідною частиною інтеграційного процесу з метою розвитку інтеграції і забезпечення ефективного функціонування інтегрованих інститутів у рамках певних установчих договорів. Через війну інститути ЄС почали розширювати свої функції, ухвалюючи законодавство, звичаєве право і підзаконні акти. Зважаючи на це, громадяни держав-членів ЄС потребували правового захисту від порушень їхніх прав інститутами ЄС. Тому «європейський законодавець» змушений шукати шляхи боротьби з порушенням прав інституціями ЄС та їх посадовими особами; слід зазначити, що в державах-членах ЄС захист прав громадян здійснюється не лише на міжнародному, а й на національному рівні. Однак на кожному етапі інтеграції «європейський законодавець» намагався створити механізми захисту прав громадян ЄС від зловживань, що виникають при застосуванні вторинного законодавства ЄС. Так, 1969 року Суд Європейського Союзу визнав дотримання основних прав і свобод людини одним із загальних принципів права ЄС. Суд зобов'язав інституції ЄС дотримуватися цього принципу. Отже, правові акти, що порушують принцип захисту прав людини (вторинність права ЄС), можуть бути скасовані Судом ЄС, який у своїх рішеннях спирається не лише на право ЄС, але й на загальновизнані норми міжнародного права та міжнародні договори з прав людини, учасниками яких є держави-члени ЄС. Крім того, приєднання ЄС до Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод як єдиного масиву міжна-

родного права дає можливість оскаржувати в Європейському суді з прав людини дії або бездіяльність органів влади ЄС, зокрема його судових інституцій 1989 року Європейський парламент ухвалив Декларацію про основні права і свободи людини і громадянина. Іншою важливою віхою в розвитку системи захисту прав людини в ЄС став Амстердамський договір 1997 року, який запровадив важливі реформи правової бази ЄС. Договором визнано необхідність поступового зближення правоохоронних систем держав-членів ЄС. Однією з основних цілей Амстердамського договору було створення можливості для громадян ЄС бути притягнутими до суду в будь-якій державі-члені ЄС на тих же умовах, що і в країні їхнього громадянства. Хартія ЄС про основні права від 7 грудня 2000 року стала найважливішим кроком у створенні повноцінної системи захисту прав і свобод людини в ЄС. Це був перший крок до створення Хартії основних прав ЄС.

Результати. Отже, головним соціальним досягненням ЄС стало створення всеосяжної системи захисту прав людини, яка відповідає вимогам міжнародного права. Крім того, ЄС є інтегрованим співтовариством, у якому існує система громадянства. Тому саме людина (громадянин ЄС) є основою соціально-економічної та політичної моделі, що склалася в цій інтегрованій спільноті. Система захисту прав людини в ЄС базується на демократичних принципах, закріплених у міжнародних договорах, які становлять основу європейської інтеграції. До них належать так звані установчі договори: Договір про Європейський Союз, Договір про функціонування Європейського Союзу. Принципи демократії в праві ЄС формують основу правової системи ЄС. Центральне місце в цій системі посідають принципи дотримання та захисту основних прав і свобод людини на рівні ЄС. Відповідно до статті 6(1) Договору про Європейський Союз: «Європейський Союз визнає права, свободи і принципи, викладені

в Хартії основних прав Європейського Союзу» від 7 грудня 2000 року з поправками від 12 грудня 2007 року. Однак Європейський Союз – це інтегрований Союз. Тому поряд із системами соціальних гарантій і захисту прав людини, встановленими на рівні Європейського Союзу, ця сфера регулюється національним законодавством держав-членів. Внаслідок такої «двосторонності» в конкретних випадках часто виникають питання співвідношення європейського та національного права. Наприклад, страхування життя регулюється як національним правом, так і правом ЄС: 2002 року була ухвалена Директива 2002/83/ЄС Європейського Парламенту та Ради Міністрів про страхування життя.

Ця Директива замінила три попередні директиви. Директива визначає страхові організації в праві Європейського Союзу. Стаття 1 Директиви визначає страхову організацію як організацію, яка отримала спеціальний дозвіл від одного національного компетентного органу держави-члена. Сфера, визначена як «інші страхові випадки», охоплюється кількома актами вторинного законодавства ЄС. Директива 73/239/ЄЕС, яка знімає обмеження на свободу заснування компаній. Директива дозволяє компаніям створювати дочірні компанії, філії та представництва на всій території ЄС. Директива визначає 17 видів страхування та встановлює правила відшкодування збитків. Директиви 88/357/ЄЕС, 92/49/ЄЕС та 84/641/ЄЕС безпосередньо спрямовані на страховий захист, пов'язаний із просуванням туризму, включаючи Регламент (ЄС) № 810/2009 Європейського Парламенту та Ради від 13 липня 2009 року, що впроваджує Візовий кодекс ЄС. Стаття 15(5) Регламенту передбачає, що відшкодування в разі страхового випадку за полісом медичного страхування може бути отримано в будь-якій країні-члені ЄС. Отже, відшкодування за страховими випадками в Європейському Союзі регулюється вторинним законодавством Європейського Союзу. Законодавство Європейського Союзу також регулює фінансові ризики громадян Європейського Союзу. Для цього Регламентом (ЄС) № 1094/2010 Європейського Парламенту та Ради від 24 листопада 2010 року було створено Європейський банківський орган. Регламентом (ЄС) № 1092/2010 Європейського Парламенту та Ради було створено Європейську раду із системних ризиків для запобігання та пом'якшення системних ризиків у фінансовому секторі. Відповідно до цих законів законодавство ЄС гарантує, що депозити в розмірі 100 000 євро відшкодовуються безкоштовно. Про це свідчить поточна ситуація в кіпрському банківському секторі, де на національному рівні в державах-членах ЄС виникає багато вимог про відшкодування, особливо коли виника-

ють конфлікти між національним законодавством та законодавством ЄС.

Одним із прикладів є рішення Європейського суду з прав людини від 23 жовтня 2012 року у справі, яка також регулюється правом ЄС: *Ramag and Van Willigen v. the Netherlands* (Рамер і Ван Вілліген проти Нідерландів) (№ 34880/12) (договір медичного страхування (справа про відшкодування медичних витрат за договором медичного страхування)). Фабула справи – Заявники Рамер і Ван Вілліген є громадянами Нідерландів і отримують голландську пенсію за віком. До 1 січня 2006 року вони були застраховані голландським приватним медичним страхуванням і мали право на отримання медичної допомоги відповідно до голландських стандартів. Однак, згідно з Регламентом Ради 1408/71 (ЄС), заявники тепер мають право на медичне обслуговування відповідно до базової системи охорони здоров'я країни, яка приймає, що покращило ситуацію. В результаті медичні послуги за голландськими стандартами, на думку заявників, значно дорожчі. Заявники змушені оформляти додаткове приватне страхування, а їхні медичні витрати не відшкодовуються згідно із національним законодавством. Заявники хотіли, щоб Регламент ЄС був застосований до їхнього випадку, тобто щоб їхній поліс медичного страхування був приведений у відповідність до Регламенту. В результаті було вирішено, що скарга не буде прийнята (скарга несумісна з положеннями *ratione materiae* ЄСПЛ). Європейський суд визнав, що місце проживання є «аспектом особистого статусу» і що новий закон про медичне страхування створив ситуацію, в якій до заявників ставилися інакше, ніж до резидентів Нідерландів та інших осіб, залежних від країни їхнього проживання. Закон про медичне страхування насамперед мав на меті створити регіональну систему для всіх осіб, які легально проживають у Нідерландах. Вони мали право на такий самий доступ до охорони здоров'я, як і місцеві жителі. Певні країни отримували відшкодування від Нідерландів за надану медичну допомогу, і Нідерланди мали право вимагати участі заявників. Додаткове медичне страхування було добровільним. Тому позивачі не мали права на відшкодування медичних витрат. Отже, в ЄС всі відшкодування за страховими випадками чітко врегульовані вторинним законодавством ЄС, що призвело до значної кількості спорів. Установчий договір ЄС також ввів поняття «цінності ЄС» як правову категорію. Такими цінностями є повага до людської гідності, свободи, демократії, рівності та прав людини. Ця норма-цінність закріплена в статтях 2 і 3 Договору про Європейський Союз: «Європейський Союз заснований на цінностях поваги до

людської гідності, свободи, демократії, рівності, верховенства права та поваги до прав людини, включаючи права осіб, що належать до національних меншин. Ці цінності поділяються державами-членами в суспільстві, що характеризується плюралізмом, недискримінацією, толерантністю, справедливістю, солідарністю та гендерною рівністю; у преамбулі Хартії основних прав ЄС солідарність (між соціальними групами) також названа однією з універсальних цінностей, на яких ґрунтується право ЄС. Норми-цінності, закріплені в установчому договорі, є суто декларативними положеннями: ЄС існує для того, щоб забезпечити дотримання його цінностей усіма державами-членами. Термін «європейське право в галузі прав людини» використовується для позначення набору правил, які закріплюють і гарантують фундаментальні права людини в Європі. Європейське право в галузі прав людини характеризується тим, що воно є продуктом зусиль Ради Європи та Європейського Союзу. Однак те, як Рада Європи та Європейський Союз уявляють собі цю сферу правового регулювання, має свої особливості, пов'язані з правовою природою предмета міжнародного права. З одного боку, правовою основою, а отже, і основним джерелом регулювання прав і свобод людини є, насамперед, першоджерело права ЄС, а саме міжнародні договори. З іншого боку, правова система ЄС характеризується тим, що правотворча діяльність в цьому інтегрованому Союзі здійснюється його інституціями, тобто регулювання прав і свобод людини базується на наднаціональному регулюванні.

Висновки. Відхід від загальноприйнятої трирівневої класифікації прав (особисті, політичні та соціально-економічні права) має на меті підкреслити рівноцінність усіх груп прав. Крім того, право ЄС може забезпечувати навіть більш широкий захист основних прав, ніж Конвенція (стаття 52 Хартії). Згідно з пунктом 3 тієї ж статті: «У тій мірі, в якій права, що містяться в Хартії, відповідають правам, гарантованим Європейською конвенцією про захист прав людини і основоположних

свобод, зміст і межі цих прав повинні бути ідентичними тим, що передбачені в зазначеній Конвенції». Це положення не перешкоджає більш широкому захисту, що надається законодавством Союзу. Однак положення Хартії не розширюють повноваження ЄС, викладені в Договорі (стаття 6(2) Договору про ЄС). Хартія основних прав Європейського Союзу характеризується розширенням сфери застосування її положень. Стаття 15: Громадяни третіх країн, які мають право займатися трудовою діяльністю; Стаття 18: ... право на притулок. Відповідно до статті 19 Хартії, громадяни третіх країн не можуть бути депортовані до країни, де їм може загрожувати смертна кара. 11 Що стосується держав-членів ЄС, то прецедентне право Суду Європейського Союзу вказує на те, що право ЄС застосовується у випадку конфлікту між національним законодавством держави-члена і правом ЄС. Загалом, такі колізії останніми роками почастишали.¹² Варто зазначити, що ця особливість регулювання прав людини в ЄС призводить до серйозних труднощів, що виникають через приєднання ЄС до Європейської конвенції з прав людини як єдиного суб'єкта міжнародного права, оскільки стаття 6 Договору про ЄС забороняє розширення повноважень ЄС. Отже, Хартія основних прав ЄС не призводить до розширення повноважень ЄС або обсягу завдань, які держави-члени поклали на ЄС в Договорі про заснування ЄС. Як зазначали вище, приєднання ЄС до Європейської конвенції з прав людини як єдиного суб'єкта міжнародного права робить можливим оскарження до Європейського суду з прав людини дій або бездіяльності органів влади ЄС, що є важливим кроком на шляху до створення єдиної європейської системи захисту прав і свобод людини. Однак на цьому шляху існує низка перешкод, які важко подолати. Наприклад, для приєднання ЄС до ЄСПЛ необхідно суттєво перебудувати всю систему захисту прав і свобод людини в Європі. Адже Європейський суд з прав людини став інституцією, яка може тлумачити право ЄС.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Договір про Європейський Союз. Європейський Союз: основні акти у редакції Лісабонського договору / Відп. ред. С.Ю. Кашин. К., 2021. С. 174.
2. Хартія Європейського Союзу про основні права. Європейський Союз: основні акти у редакції Лісабонського договору / Відп. ред. С.Ю. Кашин. К., 2021. С. 553.
3. Мещеряков О.М. Суверенітет держав-членів інтеграційної спільноти та проблема «фрагментації» у розвитку інтеграційних процесів. *Питання правознавства*. 2019. № 4. С. 23.
4. Мещеряков О.М. Лісабонський договір (договір про реформу) та суверенітет держав-членів ЄС. *Міжнародне публічне та приватне право*. 2019. № 4. С. 5.
5. Європейський Союз: основні акти у редакції Лісабонського договору. С. 174.
6. Хартія Європейського Союзу про основні права. Фінансова політика Європейського Союзу та Федеральний Конституційний Суд ФРН. *Юридичний світ*. 2018. № 10. С. 52–54.

7. Мешчеряков О.М. Лісабонський договір та Суд Європейського Союзу. *Вісник Євразійського національного університету ім. Л.М. Гумільова*. 2019. № 1. С. 124.

REFERENCES:

1. Dohovir pro Yevropeys'kyy Soyuz. Yevropeys'kyy Soyuz: osnovni akty u redaktsiyi Lisabons'koho dohovoru / Vidp. red. S.Yu. Kashyn. K., 2021. S. 174. [in Ukrainian]
2. Khartiya Yevropeys'koho Soyuzu pro osnovni prava. Yevropeys'kyy Soyuz: osnovni akty u redaktsiyi Lisabons'koho dohovoru / Vidp. red. S.Yu. Kashyn. K., 2021. S. 553. [in Ukrainian]
3. Meshcheryakov O.M. Suverenitet derzhav-chleniv intehratsynoyi spil'noty ta problema «frahmentatsiyi» u rozvytku intehratsynykh protsesiv. *Pytannya pravoznavstva*. 2019. № 4. S. 23. [in Ukrainian]
4. Meshcheryakov O.M. Lisabons'kyi dohovir (dohovir pro reformu) ta suverenitet derzhav-chleniv YeS. *Mizhnarodne publichne ta pryvatne pravo*. 2019. № 4. S. 5. [in Ukrainian]
5. Yevropeys'kyy Soyuz: osnovni akty u redaktsiyi Lisabons'koho dohovoru. S. 174. [in Ukrainian]
6. Khartiya Yevropeys'koho Soyuzu pro osnovni prava. Finansova polityka Yevropeys'koho Soyuzu ta Federal'nyy Konstytutsiynyy Sud FRN. *Yurydychnyy svit*. 2018. № 10. S. 52-54. [in Ukrainian]
7. Meshcheryakov O.M. Lisabons'kyi dohovir ta Sud Yevropeys'koho Soyuzu. *Visnyk Yevraziys'koho natsional'noho universytetu im. L.M. Humil'ova*. 2019. № 1. S. 124. [in Ukrainian]